

GOŚCIWIT MALINOWSKI

Uniwersytet Wrocławski

Instytut Studiów Klasycznych, Śródziemnomorskich i Orientalnych

ORCID: [0000-0003-2159-4154](https://orcid.org/0000-0003-2159-4154)

PRASKI STAW W KOCHŁOWICACH

W 1946 r. w czasopiśmie „Język Polski” ukazał się krótki przyczynek napisany przez lwowskiego slawistę, niebawem profesora Uniwersytetu Wrocławskiego, Stanisława Bąka, zatytułowany *Praski Staw*¹. Wspomina w nim, że w 1934 r. w czasie wędrówek po Śląsku w celu zbierania materiałów toponomastycznych do *Atlasu grodzisk i zamczysk śląskich*² usłyszał we wsi Kochłowice nazwę „Praski Stow”, którą określano rozlewisko na rzece Kochłówka³, nieopodal pozostałości po grodzisku z wieżą rycerską⁴. Nieco później Bąk zorientował się, że istnieje wariantywna nazwa tego akwenu „Pruski Stow”, odnotowana przez Antoniego Mańkę w *Kronice Kochłowic i okolicy*, wydanej w Bytomiu w 1925 r.⁵

Lokalni mieszkańcy mieli łączyć ten hydronim z Pragą, przedmieściem Warszawy. Aby uprawdopodobnić to dość niezwykle wyjaśnienie, konstruuje Bąk hipotetyczny kontekst genezy nazwy w wiedzy ogólnej kochłowiczian o tym, że Warszawa wraz z Pragą znajdowały się w zaborze rosyjskim oraz z jakąś bliżej nieokreśloną tradycją pobytu Moskali w tej okolicy, co wiąże on z faktem, że przed

¹ Stanisław Bąk, *Praski Staw*, „Język Polski”, 26 (1946), s. 116–118.

² *Idem*, *Badania toponomastyczne na obszarze grodzisk śląskich*, [w:] *Atlas grodzisk i zamczysk śląskich*, z. 1, Kraków 1939.

³ *Historyczna Mapa Rudy Śląskiej*, 2014, https://www.rudaslaska.pl/theme/rudaslaska/uploads/mapa_nazw_zwyczajowych.pdf (dostęp 14.08.2022); Praski Staw – niegdyś duży staw, rozlewisko na Kochłównie w Kochłowicach, za obecnym dworcem kolejowym, wskutek wysychania wód powierzchniowych dzisiaj praktycznie nie istnieje.

⁴ Radek Konecki, *Ruda Śląska-Kochłowice (woj. śląskie) – Średniowieczna wieża rycerska (zniszczona)*, [b.d.], <https://zamkomania.pl/ruda-k.php> (dostęp: 14 VIII 2022).

⁵ Jan Kołodziej, *Przedmowa* (napisana 15 VI 2009). [w:] Antoni Mańka, *Kronika Kochłowic i okolicy*, Bytom G.-Śl. 1925 [2009].

sierpniem 1914 r. granica rosyjska przebiegała na rzece Brynicy, odległej o 15 km od Kochłowic na tym odcinku, który rozdziela Katowice i Sosnowiec. Bąk uważa, że ten hydronim nie może być starodawny, powstał najwcześniej w XVIII w., w czasie wojen śląskich, w które Rosjanie byli zaangażowani. I rzeczywiście wojska marszałka Aleksandra Buturlina wspierały Austriaków w 1761 r. na śląskim teatrze wojennym. Dlaczego jednak mieszkańcy Kochłowic mieliby pojawienie się Rosjan w okolicy, czy nawet i nad samym stawem, skojarzyć z warszawską Pragą⁶?

Na to pytanie Bąk nie odpowiada, gdyż etymologię od nazwy Praga uważa za ludową, błędnie wytworzoną w wyniku powierzchownego podobieństwa. Przyjmuje natomiast, że nazwa „Praski Stow” wywodzi się od Prusaków, na co ma jednoznacznie wskazywać jej oboczny wariant, odnotowany przez Mańkę. Zwraca uwagę, że po 1742 r. Śląsk został zajęty przez Królestwo Prus i okolice Kochłowic aż do 1922 r. znajdowały się pod przemożnym wpływem pruskim. Uznając za dowiedzioną genezę etymologii od Prusaków, w pozostałej części artykułu koncentruje się na fonetycznym objaśnieniu formy „Praski”. Jego zdaniem jest to adaptacja niemieckiego *Preussen*, *preussisch*, jednak nie w wymowie typowej dla mieszkańców pruskiego Berlina [prɔɪsən, prɔɪsɪʃ], która dałaby „Projski Stow”, co przeszłoby ewentualnie w „Proski Stow”, ale w wymowie Niemców naddunajskich, np. z austriackiego Wiednia, który był metropolią dla Śląska przed 1742 r. [praɪsən, praɪsɪʃ]. Ślązacy zaadaptowali zatem niemiecki wyraz w wiedeńskiej a nie berlińskiej wymowie do polskich zasad słowotwórczych jako przymiotnik „prajski”, co poświadczają formy „prajski król” odnotowane w Sułkowie w powiecie głubczyckim, czyli na Polskich Morawach, i w Nowoci, na Orawie, dziś Słowacja. W tej drugiej miejscowości używa się gwary orawskiej, należącej do małopolskiej odmiany polszczyzny, a Sułków znajdował się w miejscu, gdzie dialekt śląski graniczył z gwarami laskimi, niegdyś etnolektem polskim, później uległym wpływom czeskim, używanymi na Ziemi Hulczyńskiej zwanej lokalnie jako Prajzsko, Prajsko czyli Prusy. W Kochłowicach wyraz ten przejść miał dalszą ewolucję, [ɪ] uległo jakiemuś osłabieniu i wypadło, co dało ostatecznie formę Praski Stow, błędnie utożsamioną z przymiotnikiem utworzonym od toponimu Praga. Wariantywność Praski – Pruski odnotowana w przypadku tej nazwy byłaby natomiast reminiscencją pierwotnej właściwej etymologii i dopasowaniem niemieckiego przymiotnika *preussisch* do standardowego odpowiednika w literackiej polszczyźnie, używanego zresztą i na Śląsku.

⁶ W armii rosyjskiej w latach 1831–1917 istniał 58. Praski Pułk Piechoty, nie był jednak rozlokowany nad Brynicą i nie sposób wykazać jakiegokolwiek jego związku ze Śląskiem.

Naukowy wywód Stanisława Bąka wydaje się logiczny i podparty odpowiednimi paralelami. Pozostawia jednak pewne luki, jak na przykład motywację mieszkańców Kochłowic do nadania niewielkiemu i w sumie lokalnemu akwenowi nazwy wywodzącej się od państwa, które w 1742 r. przejęło panowanie nad ich ziemiami i rzeczywiście wywarło na ich dalsze losy przemożny wpływ. Nadanie jakiemuś toponimowi nazwy odetnicznej zdarza się bowiem albo w sytuacji, gdy jest to toponim graniczny i jest przeciwstawiany innemu toponimowi o takiej samej nazwie, położonemu w pobliżu, ale już za granicą (państwową czy etniczną), np. Ostrawa [morawska] i Ostrawa Polska [śląska], czy Królowa Polska vs. Królowa Ruska (od 1965 r. Górna), albo gdy trzeba odróżnić dwie takie same nazwy często pojawiające się w przestrzeni jakiegoś języka, np. Brześć – Kujawski i Litewski, Praga warszawska i czeska. I tak Kuźnicę kochłowicką Halemby nazywano Polską, a Kuźnicę pszczyńską Mistrza Henryka Niemiecką (urbarz pszczyński 1629: „Hammer: Auf dem Polnischen Hammer, der Deutsche Hammer genannt”). W przypadku Praskiego Stowu nie mamy do czynienia z granicznym hydronimem, a sam akwen jest istotny tylko lokalnie dla mieszkańców wsi Kochłowice, tak że nie pojawia się w ogóle w pozalokalnym polskim obiegu językowym. Jego przynależność terytorialna zmieniała się wraz z resztą wsi: najpierw wchodził w skład Wolnego Państwa Stanowego Bytom należącego do Korony Czeskiej we władaniu cesarskiej dynastii Habsburgów, a po 1742 r. jak niemal cały Śląsk przypadł Królestwu Pruskiemu. Jaki więc byłby sens w nazwaniu Pruskim lokalnego akwenu w jednej z wsi? Sam Bąk zwraca w swym artykule uwagę, że choć wpływ Prus na rozwój ziem śląskich był przemożny, „dziwić się tylko należy, że tych nazw [z elementem Pruski] jest na ogół tak mało, że są one wprost w znikomej ilości”. Nie ma tu nic dziwnego, jaki bowiem jest sens określania czegoś Pruskim, skoro wszystko jest pruskie? Mamy na Śląsku właściwie tylko jedną nazwę z przymiotnikiem Pruski, a mianowicie Pruski Las koło Strzelina, co oddaje niemieckie Prausser Wald. Nazwa ta pochodzi od miejscowości Prusy (Prau⁷), poświadczonej już w 1302 r. jako Pruz⁸.

Genezy hydronimu poszukiwał już Antoni Mańka (ur. 1853), historyk amator, specjalizujący się w pisaniu dziejów śląskich parafii, w pracy *Kronika Kochłowic i okolicy*: „Pruski-staw pochodzi od wojska pruskiego, które tam niegdyś podczas wojny stało”⁹. Z onomastycznego punktu widzenia jest to całkiem dopuszczalne,

⁷ Położone w pobliżu osiedle nazwano Prauseberg.

⁸ *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska* (dalej: SENGŚ), 11 (2004), s. 22.

⁹ Mańka, *Kronika Kochłowic*, s. 15.

w obrębie gminy Kochłowice znajdują się jeszcze inne nazwy, łączone z prowadzonymi w przeszłości działaniami zbrojnymi, jak np.: „Łobesraniec – część Kochłowic przy ulicy Piłsudskiego do granicy z Panewnikami. Nazwa pochodzi podobno od czynności defekacyjnych, wykonywanych przez stacjonujące tu licznie w czasie wojen wojska”¹⁰. Niektóre wspomina Mańka: „Mansfeld pochodzi od dowódcy wojska szwedzkiego. Kopy pochodzą od wojny, gdzie żołnierze robili okopy”. Mansfeld to z całą pewnością graf Peter Ernst II von Mansfeld-Friedeburg (ok. 1580–1626), katolik, ale dowódca wojsk protestanckich w wojnie 30-letniej, w służbie cesarskiej, palatynackiej, brunszwickiej, niderlandzkiej, duńskiej nawet, tylko nie szwedzkiej. I nie wojował na Śląsku. Czy zatem Mańka miał wiarygodne dane etymologiczne? Píše np.: „Staw Mośniok wskazuje, że tam kiedyś Moskale stali podczas wojny”, jednak *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska* podaje, że jest to „Nazwa równa nazwie osobowej Mośniak, por. nazwy Mośnik, Mośko”¹¹. A Mośnik (Mosnik Mühle, Moschnikmühle) „Była to pierwotnie nazwa młyna, którego właścicielem był Mośnik, por. nazwiska Moś, Mośko”. Czyli bez jakiegokolwiek związku z Rosjanami.

Niezależnie od potencjalnych wątpliwości, wywiedziona przez Bąka etymologia hydronimu „Praski Stow” została szeroko zaakceptowana przez badaczy śląskiej onomastyki. Omówienie artykułu ukazało się w „Revue Slavistique”¹², Stanisław Rospond w pracy *Z badań nad przeszłością dialektu śląskiego*¹³ dorzucił jeszcze jedną paralelę: „Prajs czyli Prusak (Stale koło Tarnobrzegu)”. Interpretacja ta stała się kanoniczna w 2004 r., gdy w zainicjowanym przez Stanisława Rosponda *Słowniku etymologicznym nazw geograficznych Śląska* pojawiło się hasło: „Praski Staw patrz Pruski Staw, Pruski Staw (brak nazwy niemieckiej), też Praski Staw, staw, z którego wypływa rzeka Kochłówka w Kochłowicach, część Rudy Śląskiej, śląski Atlas 70. Nazwa złożona Pruski Staw: nazwa osobowa Prus, tj. nazwa dzierżawcza, oznaczająca «własność Prusa»”¹⁴.

W latach 1989/90 i 1990/91 uczęszczałem na poświęcone Lukrecjuszowi seminarium łacińskie prowadzone przez Profesora Herberta Myśliwca (1926–1998). Poemat *De rerum natura* był dla Profesora niezwykle przydatnym, ale jednak tylko obiektem, dostarczającym pretekstu do zaprezentowania metodologii pracy

¹⁰ *Historyczna Mapa Rudy Śląskiej*.

¹¹ SENGŚ, 8 (1997): Mię–Niż, s. 86.

¹² Dział Bibliograficzny, „Revue Slavistique”, 17–18 (1952), s. 209.

¹³ Stanisław Rospond, *Z badań nad przeszłością dialektu śląskiego*, t. 2, Wrocław 1956, s. 25.

¹⁴ SENGŚ, 11 (2004): Poż–Roz, s. 22.

filologicznej. W związku z tym każde niemal spotkanie seminaryjne było okazją do ekskursów, daleko odbiegających niejednokrotnie od epikurejskiej materii poematu. Profesor Myśliwiec pewnego razu postanowił przekazać nam swoją opinię na temat badań onomastycznych, do czego miał pełne kompetencje jako autor hasła *Oaxus lacus* w *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*¹⁵. Nie przywołał jednak materiału porównawczego z terenów starożytnej Baktirii czy Tocharistanu, gdzie brała swój początek rzeka Amu-daria, zwana przez Greków Oksos od irańskiego Wachsz, ale z Kochłowic, w których przyszedł na świat. Przedstawił swoim seminarzystom erudycyjny wywód Stanisława Bąka, na temat etymologii hydronimu Praski Stow: Preussisch [praɪsɪʃ] > Prajski > Praski, czyli „pruski”. A następnie skwitował to stwierdzeniem, że poszukiwania etymologii nazw własnych toponimów (w tym hydronimów), etnonimów, antroponimów są niejednokrotnie beznadziejną sprawą, ponieważ zazwyczaj nie mamy pojęcia o kontekście, w jakim nazwa ta powstała. Jego zdaniem kochłowski Praski Stow nie miał nic wspólnego z Prusakami, lecz nazwa ta wskazywała na pierwotnego właściciela tych gruntów, chłopą o nazwisku Prasek. Puentą tej anegdoty było stwierdzenie, że zamiast językoznawczego fantazjowania Profesor Bąk powinien był udać się do archiwum i przebadac materiał źródłowy dotyczący przeszłości Kochłowic.

Zasłyszana od Profesora Myśliwca opowieść o Praskim Stowie ukształtowała już na zawsze moją metodologię badawczą. Wpoila przekonanie, że wnioski wyciągane z etymologizowania nazw własnych bardzo często są niemożliwe do jakiegokolwiek weryfikacji, a same badania onomastyczne mogą niezwykle łatwo przeobrazić się w działalność badawczą, ujętą w karby jakiejś racjonalnej metodologii, w najzwyczajszą zgadywanekę, gdy powierzchowne lub przypadkowe podobieństwo natrafia na zapotrzebowanie dowiedzenia jakiejś tezy połączone z wycinkową wiedzą badacza. Nie jest przypadkiem, że w rozlicznych pseudonaukowych teoriach wysuwanie hipotez wyłącznie na podstawie interpretacji źródeł onomastycznych prowadzi do bezzasadnych wniosków nawet częściej niż nieumiejętność przeprowadzenia metodycznej analizy i interpretacji źródła pisanego. Nigdy jednak nie podjąłem się próby weryfikacji tej opowieści, zakładając, że rdzenny kochłowiczanie znał jakieś lokalne tradycje o pochodzeniu nazwy tego akwenu, a sam problem, choć tak fundamentalny dla mojej formacji metodologicznej, jest jednak

¹⁵ *Realencyclopädie*, Sp. 11 (1968), kol. 1022–1030.

zbyt małego kalibru, by prowadzić w tym celu kwerendę w archiwach, zwłaszcza jeśli jest się filologiem, a nie historykiem archiwistą.

Minęło ponad 30 lat od czasów seminarium, gdy Profesor Myśliwiec przedstawiał swoim studentom Praski Staw jako kolejny przykład niedopilnowania filologicznej metodologii przez wybitnego skądinąd badacza, a takim był bez wątpienia Stanisław Bąk. Dziś digitalizacja źródeł i literatury naukowej połączona z internetowymi wyszukiwarkami sprawia, że kwerendy niegdyś zajmujące całe dni i tygodnie, zmuszające do odwiedzenia wielu archiwów i bibliotek, możliwe są do przeprowadzenia od ręki. Czy można będzie odnaleźć w źródłach eponima kochłowskiego stawu, chłopca Praska, wspomnianego na seminarium Profesora Myśliwca?

W 2010 r. Bernard Szczech wydał drukiem, niepublikowaną pracę lokalnego historyka Ludwika Musioła (1892–1970) *Z dziejów Kochłowic, Halemby, Bykowiny, Kłodnicy oraz Starej Kuźnicy*, napisaną w 1966 r.¹⁶ Znajdujemy tam informację, że według urbarza bytomskiego z 1532 r. w Kochłowicach było 19 samodzielnych gospodarzy, a wśród nich: Bartosz Prasek i Maciej Prasków¹⁷. Z kolei w spisie 23 gospodarzy z 1726 r. nie pojawiają już te nazwiska, hydronim musi być więc starszy i pochodzić z XVII w., a może nawet z XVI w. Taka starodawność nazwy sprawia, że zupełnie nieprawdopodobne jest założenie, że pamięć o Bartoszu Prasku czy o Macieju Prasków, synu Bartosza, lub kogoś noszącego nazwisko Prasek, mogła przetrwać w Kochłowicach do czasów, gdy Profesor Myśliwiec opowiedział swoim seminarzystom o chłopie Prasku. Dowodzą tego zapisane w kronice Antoniego Mańki wymyślone etymologiczne wywody o pruskim wojску. Inaczej bowiem niż zakładał Stanisław Bąk, pruska geneza nazwy Praski Staw nie jest autentyczna, lecz jest tak samo bezpodstawną, ludową etymologią jak ta zakładająca pochodzenie nazwy od Pragi warszawskiej (ciekawe, że mieszkańcy wsi nie łączyli tego z Pragą czeską). Słowa Profesora Myśliwca, piętnujące Stanisława Bąka za to, że nie szukał genezy nazwy Praski Staw w archiwach,

¹⁶ Ludwik Musioł, *Z dziejów Kochłowic, Halemby, Bykowiny, Kłodnicy oraz Starej Kuźnicy*, wstęp i oprac. Bernard Szczech, Ruda Śląska 2010.

¹⁷ *Ibidem*, s. 31: „Urbarium to, przechowane w archiwum we Wrocławiu [Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Zespół nr 8: Księstwo opolsko-raciborskie, rep. 135, sygn.151], zaginęło tam w czasie działań wojennych w 1945 r. Zachowały się jedynie przygodne wypisy poczynione przez osoby prywatne, jak Jan S. Dworak, *Kochłowice – materiały do dziejów miejscowości*, 1974, rkps, Biblioteka Śląska w Katowicach, Dział Zbiorów Specjalnych, sygn. R 1828 III”; Jerzy Horwat, *Obecne dzielnice Rudy Śląskiej w świetle urbarzy bytomskich z lat 1498 i 1532*, [w:] *Materiały do dziejów Rudy Śląskiej*, red. Piotr Greiner, Michał Lubina, Ruda Śląska 2007, s. 15–27.

wskazują, że i on wiadomości o chłopie Prasku czerpał właśnie z archiwów, a nie żywej tradycji. Nie sposób dziś ustalić, czy osobiście przeprowadził on kwerendę, czy też może zapoznał się z maszynopisem pracy Ludwika Musioła.

Zarazem jednak połączenie odnotowanego w 1532 r. chłopą Bartosza Praska z hydronimem znanym z pierwotnego zapisu w 1924/1925 r. jako Pruski Staw (Praskim Stowem jest dopiero u Bąka w 1939 i 1946 r.) jest onomastyczną hipotezą Herberta Myśliwca, w żadnym źródle nie ma bowiem wyrażonej *expressis verbis* informacji, że staw lub jego okolica były w jakikolwiek sposób związane ze znanym z urbarza 1532 r. wolnym gospodarzem. Jest co prawda zdecydowanie bardziej prawdopodobne, że Praski Staw to akwen należący do chłopą o nazwisku Prasek (niekoniecznie Bartosz) lub w jakiś inny sposób z nim związany i element Praski jest dopełniaczem od tegoż nazwiska, niż że z jakiegoś powodu (militarnego?) uhonorowano w ten sposób Prusaków, wojsko pruskie. Nie mamy jednak w tej kwestii absolutnej pewności, gdyż okoliczności nadania nazwy giną w pomroce dziejów i żadne lokalne tradycje nie przetrwały do XX w., gdy pojawili się pierwsi dziejopisowie Kochłowic, Antoni Mańka i Ludwik Musioł¹⁸.

Wydawać by się mogło, że sprawa nazwy stawu w Kochłowicach została rozwiązana z prawdopodobieństwem graniczącym z pewnością. Niestety, jakieś 28 km na południowy zachód od Kochłowic znajduje się miasto Bieruń, wokół którego od przełomu XIV i XV w. rozwijała się rybna gospodarka hodowlana w stawach, na taką skalę, że ziemię pszczyńską nazywano Żabim Krajem¹⁹. I jak pisze Roman Marcinek: „Na mapie [księstwa oświęcimsko-zatorskiego z 1563 r., autorstwa Stanisława Porębskiego] wprawdzie tego nie widać, ale Staw Bieruński nie był w tym czasie jedynym stawem w okolicy. Towarzyszyła mu grupa małych stawów chłopskich i mieszczańskich, gdzie hodowano narybek na potrzeby wielkotowarowego Stawu Bieruńskiego. Na wschód od Bierunia znajdował się tzw. staw książęcy, na północny zachód – stawy jaroszowskie. Na południu i południowym zachodzie: Świerkla, Miejski Staw, Pruski Staw [podkr. G. M.] i Nowik. W ciągu wieków ilość stawów ulegała zmianie, zmieniały się ich nazwy, ale niezmienna była obecność akwenów wodnych [sic!] wokół miasteczka”. Mamy zatem kolejną miejscowość, w której jest Pruski Staw. A może mamy jednak dwie

¹⁸ Zob. *Bibliografia – publikacje dotyczące Kochłowic i okolicy* (24.09.2007–08.03.2010), <http://www.kochlowiczanie.fora.pl/materiały-do-dziejów-słaska-i-kochłowic,42/bibliografia-publikacje-dotyczące-kochłowic-i-okolicy,42.html> (dostęp: 14 VIII 2022).

¹⁹ Roman Marcinek, *Wielki Staw Bieruński i jego pozostałości*, Bieruń 1993.

zupełnie różne nazwy, w Kochłowicach staw chłopa Praski, a w Bieruniu staw Prusaków, kimkolwiek by oni byli? Onomastyka jest fascynującą dziedziną badań, prawie zawsze jednak pozostawia więcej pytań niż odpowiedzi i niezwykle trudno wykorzystać ją jako pewne źródło wiedzy o przeszłości.

BIBLIOGRAFIA

- Bąk Stanisław, *Badania toponomastyczne na obszarze grodzisk śląskich*, [w:] *Atlas grodzisk i zamczysk śląskich*, z. 1, Kraków 1939.
- Bąk Stanisław, *Praski Staw*, „Język Polski”, 26 (1946), s. 116–118.
- Bibliografia – publikacje dotyczące Kochłowic i okolicy* (2010), <http://www.kochlowiczanie.fora.pl/materialy-do-dziejow-slaska-i-kochlowic,42/bibliografia-publikacje-dotyczace-kochlowic-i-okolicy,42.html>
- Dział Bibliograficzny, „Revue Slavistique”, 17–18 (1952), s. 209.
- Historyczna mapa Rudy Śląskiej* (2014). https://www.rudaslaska.pl/theme/rudaslaska/uploads/mapa_nazw_zwyczajowych.pdf
- Horwat Jerzy, *Obecne dzielnice Rudy Śląskiej w świetle urbarzy bytomskich z lat 1498 i 1532*, [w:] *Materiały do dziejów Rudy Śląskiej*, red. Piotr Greiner, Michał Lubina, Ruda Śląska 2007, s. 15–27.
- Kołodziej Jan, *Przedmowa* (2009), [w:] Antoni Mańka, *Kronika Kochłowic i okolicy*, Bytom G.-Śl. 1925 [2009].
- Konecki Radek, *Ruda Śląska-Kochłowice (woj. śląskie) – Średniowieczna wieża rycerska (zniszczona)*, [b.d.], <https://zamkomania.pl/ruda-k.php>
- Mańka Antoni, *Kronika Kochłowic i okolicy*, Bytom G.-Śl. 1925.
- Marcinek Roman, *Wielki Staw Bieruński i jego pozostałości*, Bieruń 1993.
- Musioł Ludwik, *Z dziejów Kochłowic, Halemby, Bykowiny, Kłodnicy oraz Starej Kuźnicy*, wstęp i oprac. Bernard Szczech, Ruda Śląska 2010.
- Myśliwiec Herbert, *Oaxus lacus*, [w:] *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, Sp. 11 (1968), kol.1022–1030.
- Rospond Stanisław, *Z badań nad przeszłością dialektu śląskiego*, t. 2, Wrocław 1956
- Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*, 8 (1997): Mię–Niż; 11 (2004): Poż–Roz.

O AUTORZE

Gościwit Malinowski (ur. 1968), prof. dr hab., filolog klasyczny, hellenista, Instytut Studiów Klasycznych, Śródziemnomorskich i Orientalnych Uniwersytetu Wrocławskiego, <https://wroc.academia.edu/GosciwitMalinowski>, <http://hellenopolonica.blogspot.com>. Adres e-mail: gosciwit.malinowski@uwr.edu.pl